

Волинська обласна державна адміністрація
Волинська обласна рада
Волинський державний університет імені Лесі Українки

ВОЛИНЬ

НА ЗЛАМІ СТОЛІТЬ:

історія краю

(1989–2000 рр.)

редакційно-видавничий відділ
ВЕЖА

*Редакційно-видавничий відділ “Вежа”
Волинського державного університету імені Лесі Українки
Луцьк - 2001*

З часу започаткування фірма намагалася зайняти вагоме місце на фармацевтичному ринку Волинської області, бути прозорою і визнаною адміністративними органами, своєю діяльністю добитися права на існування та виконувати завдання щодо забезпечення медпрепаратами населення регіону.

ТзОВ "Волиньфарм" – фірма Волинська. Це для неї пріоритетний регіон, хоча керівництво фірми ставить перед собою завдання, по можливості, охопити весь Західний регіон України.

Сьогодні ТзОВ працює в режимі повної двосторонньої попередньої оплати.

Перспектива "Волиньфарму" полягає в подальшому розвитку оптової та роздрібною торгівлі медпрепаратами, досягненні високоякісного сервісу для аптечних закладів та інших клієнтів фірми.

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К., 1997.
2. Литвин В.М. Україна на межі тисячоліть. (1991-2000 рр.). Т. 14. – К., 2000. – 359 с.
3. Поточний архів ОДА.

3.3 ДЕМОГРАФІЧНІ ЗМІНИ В ОБЛАСТІ

Ключові проблеми економічного розвитку, соціального захисту населення, його здоров'я, освіти, місцевого й регіонального планування безпосередньо позначаються на демографічному становищі України, кількісних і структурних змінах її населення в окремих областях, державі в цілому.

Населення Волині, досягнувши на момент проведення останнього перепису населення в СРСР (1989 р.) 1061,2 тис. осіб [7], на початку 1990-х років продовжувало збільшуватися. На 1 січня 1994 р. воно становило 1080,7 тис. осіб. І якщо загальне його зростання відбувалося в ці роки

завдяки міграційному припливу в область нових жителів, то з 1995 р. під впливом заглиблення депопуляції (природного зменшення населення) та зростаючої еміграції чисельність жителів області починає скорочуватися.

Основним джерелом формування населення слугує його природний приріст, який є наслідком взаємодії народжуваності та смертності. В Україні склалися певні відмінності в народжуваності міського й сільського населення, що пов'язано з дуже несприятливою старою віковою структурою сільських жителів, яка сформувалася внаслідок значного вибуття сільської молоді в міста. Ці процеси посилювалися внаслідок тривалої непродуманої соціальної політики радянських часів. Високий рівень старіння сільського населення сприяв зниженню кількості народжених, що в поєднанні з високою смертністю врешті-решт зумовило початок депопуляції в сільській місцевості України ще в 1979 р. [2, 103]. З кінця 80-х- початку 90-х років започатковується тенденція й до зниження показників народжуваності в місті, причому це зниження за короткий час досягло високих темпів, і нині рівень народжуваності в містах краю (9,7 на 1000 жителів) став нижчим, ніж у селах (відповідно 12,6) [4, 33]. Слід зазначити, що порівняно із загальноукраїнськими (у містах – 7,1; у селах – 9,4) ці показники є дещо вищими на Волині.

У 1999 р. число народжених в області становило 69,9% рівня 1989 р. На 1000 жителів у 1989 р. припадало 16 народжених, у 1999 р. – 11 [3, 32-33]. Спад народжень у містах за цей період становив 39%, у селах – 15,1%. Відсутність комплексного підходу до вирішення проблем планування сім'ї призвело до такої ситуації, коли основним методом регулювання народжуваності стало штучне переривання вагітності.

Зниження народжуваності в 90-і роки відбувалося майже у всіх вікових групах [6, 11]. Виняток становили лише жінки віком 35-39, 40-44 років, котрі народжували дітей і раніше нечасто.

Порівняльний аналіз повікової народжуваності на Волині засвідчує, що найвищою народжуваність є сьогодні у віковій групі 20-24 роки. Проте якщо в 1995 р. жінки цієї вікової групи народжували щороку в середньому 159 дітей, то в 1999 – 131 у розрахунку на 1000 жінок цього віку [6, 11].

У 90-і роки відбувалося істотне збільшення позашлюбної народжуваності: частка дітей, народжених незаміжними жінками, зросла з 3,5% (1990 р.) до 8,0 (1999 р.), або більше як удвічі. Кількість народжених дітей поза шлюбом у міських жінок перевищила кількість таких дітей у

сільській місцевості. Динаміка позашлюбної народжуваності вища в місті, ніж у селі.

Найбільша народжуваність в області залишається у містах Луцьку та Ковелі, Камені-Каширському, Ківерцівському, Маневицькому районах [3, 33].

Якщо у 80-і роки рівень народжуваності сільського населення забезпечував просте заміщення батьків дітьми, то в 90-і роки народжуваність населення як у містах, так і в сільській місцевості стала нижчою за рівень, необхідний для простого відтворення населення.

Аналіз показників, які описують природне зниження чисельності населення в міській і сільській місцевості Волині, дає підставу зробити такі висновки: у 1989-1999 рр. народжуваність в області скоротилася в цілому в 1,43 раза, особливо в місті (1,64 раза проти 1,18 раза в сільській місцевості). Якщо в 1990 р. частота народжень дітей у місті була вищою (16,5 на 1000 населення), ніж у селі (14,2), то, починаючи з 1995-96 рр., діти в селі почали народжуватися частіше, ніж у місті.

Зниженню народжуваності в 90-і роки на Волині, як і в Україні в цілому, вплинули демографічні фактори: подальше старіння населення й зумовлене ним зростання кількості літніх людей; входження в репродуктивний вік відносно нечисленних груп жінок, народжених у 70-і роки.

Проте вирішальний вплив на спад народжуваності в сучасний період мала друга група факторів. Корінні соціально-економічні перетворення на фоні погіршення матеріального добробуту більшості населення призвели до того, що молоді сім'ї почали відкладати народження дітей на невизначений час або взагалі відмовлятися від цього. Сучасну однодітну модель сім'ї можна трактувати і як зростаючу відповідальність молодих людей за долю свою і своїх дітей, і як бажання повнішої самореалізації в житті. Але водночас це поєднується з почуттям невпевненості в завтрашньому дні, із соціально-психологічним дискомфортом внаслідок труднощів адаптації сім'ї до нових соціально-економічних умов. І хоча для покращення ситуації та з метою допомоги сім'ям і окремим особам у розв'язанні питань, пов'язаних з дітонародженням, збереженням здоров'я батьків і дітей, добробутом сім'ї Кабінетом Міністрів України прийнято "Національну програму планування сім'ї" (відповідна обласна Програма затверджена розпорядженням облдержадміністрації 27 листопада 1995 р.), сучасні реалії не дають підстави очікувати потужної "компенсаційної хвилі"

у вигляді реалізації відкладених сьогодні народжень. Цьому сприяє не лише трансформаційний стан українського суспільства, а й незворотність деяких процесів, зокрема поширення однодітної моделі сім'ї.

Водночас в області відбувається поступове скорочення середньої тривалості життя. У першій половині 90-х років темпи скорочення середньої тривалості життя населення України були найвищими за останні 50 років [2, 108]. На Волині вони становили за рік у середньому 0,8 року для чоловіків (в Україні 1,3) і 0,5 року для жінок (в Україні 0,6). У підсумку впродовж 1989–1995 рр. показник очікуваної тривалості життя чоловіків знизився майже на 4,1 року (із 67 до 62,9 років), жінок – на 2,4 року (із 76 до 73,6) [1, 5]. Кількість померлих на 1000 жителів області в 1989 р. становила 10,7, у 1999 – 13,8 [3, 32]. Погіршення демографічної ситуації склалося під впливом економічних, соціальних, психологічних факторів, аварії на ЧАЕС.

Таблиця 1

Народжуваність, смертність та природній приріст населення [3, 32]

Рік	Кількість осіб			Кількість на 100 жителів		
	народжених	померлих	природний приріст (скорочення)	народжених	померлих	природний приріст (скорочення)
1989	16870	11326	5544	15,9	10,7	5,2
1990	16377	12069	4308	15,4	11,3	4,1
1991	15227	13023	2204	14,2	12,2	2,0
1992	16124	13508	2616	15,0	12,6	2,4
1993	15540	14042	1498	14,4	13,0	1,4
1994	14769	14547	222	13,7	13,5	0,2
1995	13598	14730	-1132	12,6	13,7	-1,1
1996	13467	14519	-1058	12,5	13,5	-1,0
1997	12897	14525	-1628	12,1	13,6	-1,5
1998	12619	14042	-1423	11,8	13,2	-1,4
1999	11798	14690	-2892	11,1	13,8	-2,7

Підвищення рівня смертності населення в першій половині 90-х років відбувалося майже у всіх вікових групах. Найвищий рівень смертності зафіксовано в 1995 р. Найпомітніше підвищення смертності характерне для населення працездатного віку. Чоловіки значно менше життєздатні, ніж

жінки: розрив у показниках середньої очікуваної тривалості життя цих груп населення в 1989 р. становив 9 років, у 1995 р. – 10,4; у 1999 р. – 7 років на користь жінок [1, 5]. Серед головних причин смерті є захворювання системи кровообігу, новоутворення, інфекційні захворювання, нещасні випадки. Загостренню статевих диспропорцій у смертності населення в першій половині 90-х років сприяло омолодження смертності чоловіків майже від усіх причин [2, 109]. Чоловіча смертність в Україні є наслідком не стільки біологічних факторів, скільки наслідком нездорового способу життя, зловживання алкоголем і палінням, несприятливих умов праці.

Вища смертність серед чоловіків стала однією з причин збільшення на Волині кількості жінок (113 на 100 чоловіків) [3, 6].

Позитивна тенденція до зниження смертності намітилася в 1996 р. У 1998-1999 рр. порівняно із 1995, очікувана тривалість життя чоловіків підвищилася на Волині на 0,5 року (становить 63,4 роки), а жінок – на 0,3 року (74 роки) [6, 11]. З 1996 р. знижується й дитяча смертність. Загалом смертність дітей віком до 1 року на 1000 народжених становила у 1999 р. в області 10,7 випадків [2, 12].

Кризові демографічні процеси в Україні відбуваються з різною інтенсивністю на її території, що обумовлено регіональною нерівномірністю розвитку та розміщення продуктивних сил, відмінностями в рівні життя населення та ступенем забруднення навколишнього середовища. У західному регіоні, до якого належить і Волинь, депопуляція розпочалася дещо пізніше (з 1995 р.), ніж в інших районах, і відбувається більш сповільнено. Слід також зауважити, що зниження народжуваності в області відбувається все ж таки швидше, ніж зростання смертності (1,4 раза проти 0,77 раза), тож роль зменшеного числа народжень у розвиток процесу депопуляції виявилася більш вагомою.

Таким чином, упродовж 1990-х років головною складовою демографічних втрат населення Волинської області залишаються природні втрати населення.

Такі демографічні процеси призвели до змін і у віковій структурі населення. За останні 10 років збільшилася питома вага населення у працездатному віці при одночасному зменшенні частки населення у віці, старшому за працездатний, та дітей. Ці структурні зміни вплинули на показники навантаження на осіб працездатного віку. Якщо на 1 січня 1991 р.

на кожну 1000 осіб працездатного віку припадало 899 осіб непрацездатних (з них дітей – 490, осіб старших пенсійного віку – 409), то на початку 2000 р. – 818 (відповідно – 421 і 397). У сільській місцевості цей показник у 1,6 раза (1041 особа) вищий, ніж у міських поселеннях (651 особа). У середньому по області він перевищує відповідні співвідношення в цілому по Україні (749 осіб), в сусідніх Львівській (744) та Рівненській областях (795) [3, 8].

На відтворення населення і передусім на народжуваність істотний вплив справляє демографічний розвиток сім'ї та пов'язані з ним процеси шлюбності й розлучень. Саме через сім'ю відбувається зміна генерацій людей. Сім'я забезпечує продовження роду, в ній здійснюється первинна соціалізація та виховання дітей. Умови життя сім'ї відчутно позначаються на здоров'ї її членів, а отже, й на рівні смертності населення.

Шлюб і сім'я становлять ті соціальні інститути, через які виявляється соціально-економічна детермінованість демографічних процесів і, передусім, народжуваності. І подібно до процесу народжуваності, шлюбність також відчуває на собі вплив демографічних хвиль. Зменшення кількості шлюбів, укладених після 1991 р., пояснюється не тільки соціальними

Реєстрація шлюбу в Луцькому РАГСу

факторами, а й входженням у шлюбний вік нечисленних контингентів, народжених у 70-х роках ХХ ст.

Як абсолютні, так і відносні розміри зафіксованих шлюбів на Волині впродовж 90-х років скоротилися. Однак зміна шлюбної структури населення краю відбувалася переважно внаслідок постійного зниження кількості офіційно зареєстрованих шлюбів, а не через розлучення, що почастишали. Відносні розміри розлученості в області починають поступово зростати з 1991 р., сягнувши максимуму в 1997 р. (2,5%), після чого частково знижуються, дорівнюючи в 1999 р. 2,4% (по Україні – 3,5%) [5, 81], що відповідає рівню розлученості у 1993–1996 рр. [3, 53].

Після 1996 р. простежується повільне зростання кількості укладених шлюбів, хоча частота їх реєстрації так і не сягнула рівня, зафіксованого на початку 90-х років (1999 р. – 7 845; 1989 р. – 9 370). При незначній відмінності кількості зареєстрованих шлюбів у міських поселеннях (1999 р. – 7,5%) і сільській місцевості (7,3%), частота розірваних шлюбів у містах Волині в 2,6 раза вища, ніж у селах краю [1, 7].

Середній розмір сім'ї на Волині на момент перепису населення 1989 р. складав 3,5 особи (3,2 особи в Україні) [4, 98], що засвідчує переважання в сімейній структурі населення малодітних сімей.

1. Діти, жінки, сім'я. Статистичний збірник. – Луцьк, 2000. – 63 с.
2. Левчук Н. Нас меншає. Що робити, аби було навпаки? // Віче. – 2000. – №1. – С.102-114.
3. Населення Волині. Статистичний збірник. – Луцьк, 2000. – 70 с.
4. Прибиткова І.М. Демографічна ситуація в Україні в 1990-х роках // Українське суспільство на порозі третього тисячоліття / За ред. М.Шульги. – К., 1999. – С.89-101.
5. Прибиткова І. Демографічний розвиток України у 1990-х роках // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – №3. – С.69-85.
6. Соціальні індикатори рівня життя населення. Статистичний збірник. – Луцьк, 2000. – 72 с.
7. Чисельність і склад населення Волинської області за статтю, віком, перебування у шлюбі і рідною мовою, чисельністю сімей (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 р.). – Луцьк, 1990. – 190 с.

3.4. МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ

Внаслідок корінних політичних перетворень на терені колишнього СРСР, проголошення незалежної Української держави зазнали суттєвих змін, набули нового змісту характер, склад та спрямованість міграційних процесів.

Міграційна ситуація справляє вагомий вплив на соціально-економічний та політичний розвиток держави, її безпеку та стабільність, етнічну структуру та культурне й релігійне середовище. Тому Українська держава, перебуваючи внаслідок свого геополітичного становища на перехресті різнопланових міграційних потоків, розробила власне міграційне законодавство з урахуванням світового досвіду регулювання міграційних процесів. Першим із пакету законодавчих актів із міграційних питань було прийнято Закон "Про громадянство України" (8 жовтня 1991 р.). Для визначення належності до громадянства держави документом встановлено так званий "нульовий варіант", згідно з яким громадянами України були визнані всі особи, які на момент набрання чинності Закону (13 листопада 1991 р.) проживали на її території і не заперечували набуття громадянства України. Прийняттям Законів "Про біженців" (24 грудня 1993 р.), "Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України" (21 січня 1994 р.), "Про правовий статус іноземців" (4 лютого 1994 р.), Конституції держави (28 червня 1996 р.) були закладені демократичні засади правового регулювання міграційних проблем.

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України "Про створення органів міграційної служби в Україні" (22 червня 1994 р.) [14] наприкінці 1994 р. на Волині у складі відділу національностей та релігій облвиконкому було утворено міграційну службу. Вона виділена в окремий відділ міграції облдержадміністрації у грудні 1995 р., а з липня 1998 р. функціонує як сектор національностей та міграції.

Міграційні процеси в Україні значно активізувалися на початку 90-х років, набуваючи в окремих регіонах держави певних особливостей і тенденцій. На Волині вони детермінувалися прикордонним статусом краю, його історичним розвитком у радянський час. Позитивне сальдо міграції найбільш істотно зросло в області в перші роки незалежності. Дезінтеграційні процеси в Радянському Союзі в кінці 80-х - на початку 90-х років (включаючи і послаблення адміністративних заборон, що не давали змоги раніше людям

їхати до України у зв'язку з необхідністю відпрацювати певний термін за направленням після навчального закладу, за оргнабором, висланням до певних територій за рішенням суду тощо) підштовхнули українців до переїзду на Батьківщину. Цим пояснюється зростання кількості іммігрантів у 1991–1992 рр. На Волинь у цей час з колишніх радянських республік прибуло 11363 особи, із них українців – 6930 [6, 22].

Саме завдяки репатріації* етнічних українців, незважаючи на певне погіршення показників природного відтворення, населення Волині в перші роки незалежності кількісно зростало, досягнувши в 1994 р. чисельності 1080,7 тис. осіб [3, 6]. Наявність репатріації яскраво підтверджується етнічним складом іммігрантів [2, 43]. Якщо в 1991 р. серед тих, хто прибув на Волинь із республік СРСР, українці склали лише 46,4%, то в 1992 р. – 73,4%, 1994 р. – 73,5% [6, 22]. Волинь була серед тих регіонів України, повернення до яких у цей період було найінтенсивнішим. Важливим законодавчим актом, що мав безпосередній вплив на розвиток репатріації, став Закон України "Про громадянство". Встановлений Законом термін реалізації права на українське громадянство в один рік (потім продовжений) великою мірою обумовив масовий переїзд в Україну населення в перші роки її незалежності.

У 1993 р. прибуття репатріантів уповільнюється. Наступного, 1994 р., внаслідок різкого погіршення економічної ситуації, падіння життєвого рівня, гіперінфляції починає помітно скорочуватися кількість тих, хто приїздив в Україну та її регіони, зростає кількість емігрантів. За два роки (1995–1996) в Україну прибуло іммігрантів у три рази менше, ніж у 1992 р. [1, 21], майже вдвічі менше – на Волинь. В області чисельність вибулих (2033 осіб) і прибулих (2133 осіб) зрівнюється [6, 22].

Як уже зазначалося, найбільшою, етнічною групою серед іммігрантів були українці. Переважна частина з них – це люди, які самі або батьки яких народилися в Україні. На Батьківщину поверталися ті, хто вимушено залишив місце свого попереднього проживання у країнах СНД і Балтії внаслідок нових соціально-політичних реалій (відсутності громадянства, незнання мови титульної нації, безперспективності отримання вищої освіти для дітей, втрати надії на сприятливу професійну кар'єру тощо);

* Репатріанти – це особи, які з економічних, соціальних чи особистих причин добровільно повернулися в країну свого громадянства або свого походження з метою постійного проживання.

демобілізовані із армії (радянської, російської, армій країн СНД); особи, які відпрацювали по декілька десятків років на Далекий Півночі та Далекому Сході Росії; українці, які опинилися в "гарячих точках"; просто економічні мігранти, які приїздили в Україну в пошуках кращої долі. Провідним чинником припливу українців, насамперед із колишніх союзних республік, було, власне, становлення державності України.

Таблиця 1

Кількість іммігрантів із колишніх союзних республік [6, 22]

Кількість іммігрантів	Рік									
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Загалом	5222	6141	4224	2133	1815	1301	1199	851	725	729
Українців	2422	4508	3057	1567	1223	765	847	-	-	-
Питома вага серед усіх іммігрантів українців (у %)	46,4	73,4	72,4	73,5	67,4	66,5	70,6	-	-	-

На Волині, як і в інших областях, що постраждали від аварії на ЧАЕС, позитивне сальдо міграції українців було значно меншим, ніж в інших регіонах України (1989-1994 рр. – 8, 1 тис. осіб; для порівняння у Тернопільській області – 18,5, Львівській – 15,4) [16, 15]. Весь міграційний приріст українців упродовж цих років припадав переважно на міські поселення. Відносний міграційний приріст українців в міських поселеннях Волинської області в цей час більше, ніж в півтора раза перевищував середнє значення по країні (відповідно – 4,37 і 3,08). У селах же мало місце зменшення чисельності українців за рахунок міграції (від'ємне відносне міграційне сальдо – 2,25). Внаслідок міграційних процесів із 1996 р. починає зменшуватися чисельність як міського, так і сільського населення [9].

Економічна криза особливо позначилася на сільських мешканцях, які в пошуках роботи виїжджали в інші регіони України або за її межі. Внаслідок її поглиблення та зниження попиту на робочу силу на міських ринках праці інтенсивність вибуття населення із сіл знижується. Одночасно починає окреслюватися тенденція до повернення в село частини осіб, які виїхали в міські поселення 10-20 років тому. У 2000 р. в області вперше за останнє десятиріччя статистикою зафіксовано збільшення на 1075 осіб мешканців села, що пояснюється процесами реформування сільського господарства [13].

Росіяни – друга за кількістю група іммігрантів, яка прибула на Волинь упродовж останніх десяти років. За своєю міграційною поведінкою вона дуже схожа на іммігрантів-українців. Тут виявляється той факт, що в Україну приїздять росіяни, які є або вихідцями з України або членами етнічно змішаних українсько-російських сімей. І хоча переважна більшість іммігрантів російської національності обирає місцем свого проживання східні та південні області України [1,28], частина з них оселилася й на Волині. У 1994-2000 рр. до області переїхало 5 495 росіян [7-13].

Однією з етнічних груп, які іммігрують на Волинь, є білоруси. Їх імміграція відбиває процес нормального обміну населення між сусідніми державами, де є багато змішаних шлюбів, сімейних і сусідських зв'язків. Хоча тенденція переважання в останні роки еміграції білорусів з області над імміграцією простежується. За 1994-2000 рр. з Волині виїхало на 463 особи білоруської національності більше, ніж прибуло. Взагалі на міграційні настрої окремих етнічних груп, особливо тих, історичною батьківщиною яких є сусідня держава, у період, який ми аналізуємо, насамперед впливає економічна ситуація. Така нерівновага у процесі обміну населенням між сусідніми державами за десять років є досить незначною, тому немає підстав робити якихось висновків, крім орієнтації людей на певні економічні вигоди.

На імміграції молдаван, вірмен, азербайджанців, грузин серйозно позначилися міжетнічні конфлікти. Реакцією в області на проблему біженців стало утворення при облдержадміністрації відповідно до розпорядження представника Президента В.І.Блаженчука (7 липня 1992 р.) Комісії у справах біженців. Її робота активізувалася з появою та збільшенням "гарячих точок" на пострадянському просторі. Так, на міграційний потік грузин, а також інших етнічних груп, що проживали в Грузії, великий вплив здійснив грузино-абхазький конфлікт. 26 червня 1996 р. Кабінет Міністрів України прийняв Постанову "Про заходи щодо надання допомоги особам, які змушені були залишити місця постійного проживання в Автономній Республіці Абхазія, Грузії та прибули в Україну". Вона зобов'язувала держадміністрації надавати цим особам допомогу з питань розміщення і працевлаштування [1, 30]. Відповідно до прийнятого документа сектором міграції облдержадміністрації в 1996-1999 рр. були надані довідки 111 пошукачам притулку, які прибули з Автономної Республіки Абхазія, що дало змогу цим людям перебувати в

Україні й стало підставою для надання їм певної матеріальної допомоги, сприяння в працевлаштуванні, виділенні місць для дітей у школах, дошкільних дитячих закладах [10, 7; 12, 18].

У 1995 р. на Волинь у пошуках притулку вперше приїхали й вихідці з Чеченської Республіки Російської Федерації. Незначна кількість чеченців прибула і в наступні роки. Семи з них міграційною службою Волинської області у 2001 р. було надано статус біженця, допомогу в 1995-1999 рр. отримали 42 прибулих особи з Чечні. Голова Волинської облдержадміністрації Б.П.Клімчук на клопотання міграційної служби надав біженцям одноразову грошову допомогу [13, 6].

Окремою групою є іммігранти, які прибули в область із далекого зарубіжжя. Їх відсоток серед прибулих був незначним і в 1995-2000 рр. коливався від 3,1% до 8,2% (за рахунок зменшення в міждержавному міграційному потоці вихідців із країн Балтії та СНД).

Однією з важливих міграційних проблем, яка виникла на Волині у зв'язку з її прикордонним статусом, стала нелегальна імміграція. Територія області використовується своєрідним коридором для транзитних нелегальних потоків із Південно-Східної Азії і Африки, Близького Сходу в Західну Європу.

Вигляд схованки в автобусі "Неоплан" і розміщення в ній нелегалів

Нелегальна міграція як частина міжнародної міграції є наслідком відмінностей, що існують між багатими й бідними країнами, між наявністю робочих місць і їх відсутністю, між рівнями природного приросту населення, безпеки й дотримання прав людини. Понад 1500 іноземних громадян було затримано волинським загоном прикордонного контролю за останні сім років при спробі незаконного перетину кордону [11, 10]. Потік нелегальної міграції з року в рік зростає.

З метою запобігання нелегальній імміграції органами державної виконавчої влади області було розроблено і реалізовано плани розшукових і спеціальних оперативних заходів "Мігрант", "Кордон", "Іноземець", "Готель" [11, 7]. З цією ж метою на Волині був проведений міжнародний (27-28 травня 1999 р.) семінар із проблем боротьби з нелегальною імміграцією за участю представників Верховного комісара ООН у справах біженців, Міжнародної організації з міграції (МОМ), Українсько-Європейського консультативного центру з питань законодавства, Американської асоціації правників – Правова ініціатива для Центральної та Східної Європи. На семінарі було напрацьовано пропозиції щодо шляхів розв'язання гострої проблеми на регіональному та на державному рівнях. Головою облдержадміністрації Б.П.Клімчуком 24 грудня 1998 р. прийнято розпорядження №627 "Про поліпшення роботи з виконання міграційного законодавства в області", яким органи державної виконавчої влади та місцевого самоврядування були зобов'язані взяти під посилений контроль міграційні процеси в регіоні. Для координацій дій міграційної служби з іншими гілками державної виконавчої влади і правоохоронними органами розпорядженням голови облдержадміністрації у жовтні 1999 р. було створено міжвідомчу координаційну раду з питань міграції [12, 27].

Не менший вплив на структуру населення регіону має й еміграція. За своїми масштабами вона близька до імміграції, а за тенденцією останніх років, починаючи з 1994 р., еміграція (в тому числі між- та внутрішньорегіональна) починає перевищувати імміграцію. Якщо впродовж 1994 р. на Волинь прибуло 17756 осіб, то вибуло – 20333, у тому числі – 4219 осіб виїхало за межі України. Найбільша кількість вибуваючих за межі держави в Росію. Так, із 20528 осіб, які виїхали з краю за кордон, 10544 – вибули в Росію. Це складає 51,2% загальної кількості емігрантів. Серед тих, хто виїжджає, найбільшу групу складають росіяни. По-перше, росіяни, як і українці, представники інших національностей охоплені репатріацією. По-друге, погіршення економічної ситуації в Україні в першій половині 90-х років на фоні більш сприятливої в Росії, безумовно, повинно було спонукати до еміграції насамперед росіян. Названому процесові сприяють і тісні сімейні, побутові зв'язки з Росією. Чи є вибуття росіян наслідком погіршення їх становища в Україні, загострення міжнаціональних стосунків? Базуючись на сучасних реаліях, є підстави відповісти на це

запитання заперечно. На користь негативної відповіді слугує той факт, що відразу після проголошення незалежності приплив постійного населення в Україну був досить значним (близько 200000) [4, 12].

Еміграційні потоки з краю спрямовувалися і до "далекого" зарубіжжя. Обсяги еміграції з Волинської області в держави Європи й Америки досягли максимуму в 1998 р., коли виїхало 1027 осіб [11]. У 1995 р. з Волині емігрувало 563 особи [8, 1], у 1999 р. – 911 осіб [12, 1]. Основними країнами поселення емігрантів залишилися США, ФРН, Ізраїль, Польща, Словаччина й Чехія. Число емігрантів до США втричі перевищило кількість тих, хто вибував у решту названих держав, і продовжувало зростати. До США й Німеччини виїжджали переважно багатодітні сім'ї віруючих за сприяння обласних протестантських центрів з метою працевлаштування і з майбутнім набуттям громадянства цих країн. Що стосується Ізраїлю, Польщі, Словаччини і Чехії, то мав місце факт повернення на свою етнічну батьківщину представників національних меншин. Але фактор етнічної належності не був більше домінуючим, він супроводжувався економічними мотивами еміграції. Важливими причинами переїзду за кордон стали також наявність родичів або друзів, близькість культури, надії на поліпшення матеріального становища та ін.

В останні роки працездатне населення Волині активно ввійшло в міжнародний трудовий міграційний процес. Поряд із виїздом на постійне проживання широкого розмаху набула тимчасова міграція з метою заробітку. Однак оцінити численний трудовий потенціал держави і її регіонів можна лише приблизно, оскільки узагальнена інформаційна база з цього питання відсутня. Як засвідчують вибіркові соціологічні дослідження, за кордоном постійно працюють 5% працездатного населення нашої держави, час від часу поповнюють свій бюджет 20% працездатного і до 50% такого населення країни мають бажання працювати в інших країнах [15, 35]. З уваги на прикордонне розташування, для Волині ці показники є значно вищими. "Маятниковою" (щоденною), сезонною (до трьох місяців), вахтовою (до 1-го місяця), короткостроковою (від 3-х місяців до року) міграцією найбільше охоплено населення прикордонних областей України [1, 55].

Одним із напрямів міжнародної "маяткової" міграції став "човниковий" бізнес, який почав різко зростати з кінця 80-х років. "Човниковий" бізнес набув масового характеру, він став і економічним, і соціальним явищем. Це

одна з форм адаптації населення до періоду соціально-економічної трансформації суспільства та стану економічної кризи. Це спосіб виживання для багатьох сімей. Але водночас це і втрата професійних навичок, життєвих перспектив, зниження соціального статусу, важкі особисті драми. Економічна криза змушує людей включатися в регіональний розподіл робочої сили й займати в ньому найменш престижні ніші.

Нерегламентовані трудові міграції мають характер явищ, які, з одного боку, посилюють напруження в міждержавних стосунках, а з іншого, – підривають економічний потенціал країни, оскільки втрачаються не лише висококваліфіковані трудові ресурси, а й можливість істотно наповнити бюджет валютними надходженнями від організованої трудової міграції.

Для Волині, враховуючи різницю в середній зарплаті, очевидним позитивом трудової міграції є підвищення життєвого рівня значної кількості населення, зменшення гостроти проблеми безробіття, а отже, зниження соціальної напруженості. Зважаючи на те, що міграція триває і виїздять здебільшого чоловіки віком від 25 до 40 років, її очевидним недоліком є дуже важка ситуація в сім'ях мігрантів, які, вигравши економічно, програють соціально, стаючи, по суті, неповними.

Таким чином, міграційні процеси на Волині, як і в Україні в цілому, набули великих масштабів. Їх позитивними аспектами стали свобода особистості у виборі власних стратегій переміщень, як у середині країни, так і за її межами, руйнування всіляких заборон на в'їзд і виїзд; наявна можливість до пошуку кращого облаштування свого життя. Однак, в останні кілька років міграційні втрати дещо зменшилися: у 1994 р. вони досягали 2673 осіб, у 1996 р. – 2419 осіб, 1999 р. – 2266 осіб, а в 2000 р. – всього 1507 осіб, що свідчить про позитивну динаміку змін в економіці і соціальній сфері Волині.

1. Вивчення впливу зовнішньої міграції 1991-1996 рр. на зміни етнічного складу населення України та її регіонів. – К., 1998. – 95 с.
2. Гелтон А. Правові аспекти регулювання вимушеного переселення після розпаду Радянського Союзу // Проблеми міграції. – 1998. – №3. – С.40-47.

3. Населення Волині. Статистичний збірник. — Луцьк, 2000. — 70 с.
4. Малиновська О. Міграція мовою статистики // Проблеми міграції. — 1997. — №1. — С.8-13.
5. Малиновська О. Біженці в Україні // Проблеми міграції. — 1998. — №2. — С.2-12.
6. Малиновська О. Репатріація в Україну // Проблеми міграції. — 1999. — №4. — С.17-29.
7. Поточний архів ОДА. Інформації Міністерству України у справах національностей, міграції та культів про міграційну ситуацію, діяльність товариств національних меншин в області за 1994 р. — Арк.5-8.
8. Поточний архів ОДА. Річний звіт про міграційну ситуацію за 1995 р. — Спр.5. — Арк.1-5.
9. Поточний архів ОДА. Річний інформаційний звіт про міграційну ситуацію за 1996 р. — Спр.8.
10. Поточний архів ОДА. Аналітична інформація про міграційну ситуацію в області за 1997 р. — Спр.11. — Арк.1-7.
11. Поточний архів ОДА. — Ф. Р-393. — Оп.2. — Спр.379. — Арк.1-9.
12. Поточний архів ОДА. — Ф. Р-393. — Оп.2. — Спр.395. — Арк.1-5.
13. Поточний архів ОДА. Аналітичний звіт про міграційну ситуацію у Волинській області за 2000 р.
14. Про створення органів міграційної служби в Україні. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 червня 1994 р. // Інформаційний бюлетень Міністерства України у справах національностей, міграції та культів. — 1995. — №2. — С.63.
15. Сярий Є. Трудова міграція громадян України до Російської Федерації та її вплив на українсько-російські відносини // Проблеми міграції. — 1999. — №1. — С.34-47.
16. Хомра О. Міграція українців в Україні: територіальний аспект // Проблеми міграції. — 1998. — №2. — С.13-16.

3.5. ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ ПРОЦЕСИ

Волинь належить до регіонів України, де впродовж декількох століть поряд із автохтонним населенням проживали численні компактно локалізовані етнічні громади (польські, єврейські, німецькі, чеські, російські та ін.). І хоча внаслідок дії в 40–80-х роках ХХ ст. низки політичних чинників етнічна структура населення краю істотно змінилася, тут проживають і вважають Волинь рідною землею поляки, чехи, росіяни, євреї, білоруси, представники інших національностей.

За результатами останнього перепису населення 1989 р. в області проживають представники понад 15 етнічних груп [14]. Абсолютну більшість її мешканців (94,6%) становлять українці. Другою найбільш численною національністю на Волині є росіяни (46900 осіб, або 4,4%). 91,7% усіх росіян

проживає в містах краю. Найбільше їх у Володимирі-Волинському (12,3%), Луцьку (11,9%), Нововолинську (10%). Міською національністю області є також євреї. У містах Волині проживає 99,3% від їх загальної (740 чол.) кількості. У Луцьку сконцентровано 75% єврейського населення області. У всіх її районах проживають і білоруси. Із 5184 осіб білоруської національності 79,3% проживає у містах, зокрема Луцьку, Нововолинську, Ковелі. Також у складі населення Волині одну десяту відсотка складають поляки (1164 осіб), 86,9% їх мешкає в містах. Майже половина польської громади є жителями обласного центру. Молдаван, татар, вірмен та представників інших національностей на Волині проживає небагато.

Проживаючи в регіоні протягом тривалого періоду, національні меншини росіян, білорусів, поляків, євреїв, чехів і словаків, німців та ін. стали частиною українського суспільства, його соціально-економічної організації та етнокультури. З огляду на це, національні громади, незважаючи на невелику кількість, дуже активно відреагували на демократичні перетворення, започатковані в Україні. Процеси державотворення легалізували інтереси меншин, які виявили бажання стати повноправними суб'єктами суспільного життя, зберігаючи при цьому власну ідентичність. Самовизначитися в новому суспільстві, відроджувати традиції, звичаї, обряди, мову, історію та культуру, об'єднуватися в громадські організації національним меншинам сприяла ухвала цілої низки законодавчих актів, які стали правовою основою державної етнополітики на демократичних засадах. Прийняттям Законів "Про мови в Українській РСР" (28 жовтня 1989 р.), "Про освіту" (23 травня 1991 р.), "Про об'єднання громадян" (16 червня 1992 р.), Декларації прав національностей України (1 листопада 1991 р.), Закону "Про національні меншини в Україні" (25 червня 1992 р.), Конституції як основного нормативно-правового документа були закладені основи розвитку національних процесів у незалежній Україні.

Одними із пріоритетних напрямів її політики стали: розвиток етнічної самобутності української нації, її культури й мови; створення сприятливих умов для розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин, утвердження в міжетнічних відносинах атмосфери толерантності, взаємної довіри й поваги. Уперше за багато років етнічні меншини одержали право реалізувати власний потенціал як специфічні громади.

Провідниками ідеї національного відродження, її виразниками на Волині, як і в інших регіонах України, виступили громадські національно-культурні товариства та об'єднання найбільш численних і національносвідомих етнічних меншин.

Голова общини С.П.Долінський і члени правління вітають колектив зі святом Рош-а-Шана

Першою 17 грудня 1989 р. відбулася установча конференція Волинського товариства єврейської культури, згодом перетвореного в іудейську общину, а пізніше у релігійну громаду прогресивного іудаїзму. Впродовж всього часу існування об'єднання його очолює С.П.Долінський. Товариство поставило перед собою завдання донести надбання єврейської національної культури до молоді, підтримувати ініціативи в справі національно-культурного розвитку. Свою роботу громадська організація, яка налічує понад 1500 членів, планує і проводить спільно з волинським відділенням Рівненського обласного благодійного фонду "Хесед ошер" ("Допомога").

Відзначення релігійних і національних свят, робота недільної школи з вивчення івриту, в якій навчається 20 дітей, тісні контакти з міжнародними та всеукраїнськими єврейськими організаціями та фондами, зв'язок з історичною батьківщиною, зустрічі з делегаціями з Ізраїлю, Америки – далеко не повний перелік сфер діяльності єврейської громади. Товариство дбає й про знедолених, самотніх людей, яким необхідна матеріальна допомога. При товаристві функціонує своєрідна служба милосердя, яка надає медичну, матеріальну і психологічну допомогу людям похилого віку, інвалідам, особам із хронічними захворюваннями, малозабезпеченим сім'ям, праведникам народів світу і України, які проживають на території області. Такою допомогою сьогодні охоплено понад 400 осіб, 70 з яких отримують безкоштовні обіди в їдальнях Луцька, Ковеля, Володимира-Волинського, Нововолинська. Виявлено ще близько 200 осіб, на яких буде поширена необхідна опіка товариства [11, 38].

11 квітня 1991 р. євреї Волині разом з усіма євреями Європи і світу вперше офіційно відзначили День катастрофи європейського єврейства – пам'ять про мільйони замучених, розстріляних, спалених гітлерівцями в роки Другої світової війни (у 1941–1945 рр. на Волині загинуло більше половини населення

Пам'ятний знак на місці масових поховань євреїв, закатованих фашистами

єврейської національності – понад 100 тис. осіб) [13]. Тому важливим напрямом діяльності товариства стала турбота про наведення належного порядку на старих єврейських кладовищах, а також у місцях масових поховань євреїв, закатованих фашистами. Так, зокрема, встановлено меморіальний знак в урочищі Пречищизна поблизу м.Луцька (1990 р.), пам'ятники в Кривому Лісі поблизу Колок (1991 р.), у селищі Луків, поблизу села Новосілки, у Турійську (1993 р.). Упорядковані єврейські поховання в містах Любомлі, Ковелі, Володимирі-Волинському, Камені-Каширському, Рожищах, селищах Торчині, Голобах, селах Несвіч, Баїв, Воютин, Переспа Рожищенського та Луцького районів [5, 1; 9, 3]. На сьогодні в області відомо 39 масових єврейських поховань [3].

У травні 1995 р. Товариство єврейської культури встановило меморіальну дошку на будівлі колишньої синагоги у м.Луцьку, сприяло проведенню ритуального богослужіння в обласному центрі євреїв-хасидів із Ізраїлю, США та Канади [6, 8, 11].

Товариство стало засновником фестивалю єврейського мистецтва "Шолом. Україно!", який вперше був проведений в обласному центрі 7 вересня 1996 р. і відразу набув статусу міжнародного. У другому (відбувся 25–26 жовтня 1997 р.) та третьому фестивалях (3–4 жовтня 1998 р.) єврейського мистецтва брали участь представники національних громад із більшості областей України та держав СНД [10, 5].

3 березня 1991 р. працює на Волині товариство німців "Відродження". Сьогодні в області проживає 776 осіб німецької національності, хоча їх

Німецьке кладовище

художньої самодіяльності, тісна співпраця з релігійною громадою євангелічно-лютеранської церкви, участь у днях культури національних меншин, благодійницька діяльність.

Велика увага приділяється проблемі впорядкування та догляду за німецькими кладовищами на території області (м.Ковель, смт Іваничі, с.Жабка, с.Дачне, с.Александрія Ківерцівського, с.Лемешів Горохівського, с.Рокині, смт Торчин, с.Брище Луцького району та ін.) [6, 11]. з'ясування прізвищ тих німецьких вояків, які знайшли спочинок на Волинській землі.

Постійними є зв'язки членів товариства із співвітчизниками, які проживали колоніями на Волині, а в 1939-1940 рр. були репатрійовані з краю до Німеччини. Упродовж восьми років на їх запрошення колишні волиняни з усіх регіонів ФРН приїздять в область. На запрошення голови товариства Я.Ф.Тангела Волинь двічі (травень 1994 р., червень 1995 р.) відвідав Надзвичайний і Повноважний Посол ФРН в Україні доктор А.Арно. Товариство німців "Відродження" в 1996 р. стало учасником всесвітнього фестивалю німців у м.Уельцин (ФРН) [8, 11]. Товариство плідно співпрацює з іншими національними об'єднаннями, громадськими організаціями, органами місцевої адміністрації.

У травні 1991 р. створено обласну організацію чесько-словацького культурно-освітнього товариства "Матіце Волинська", яка започаткувала активну організаційну і громадську діяльність із об'єднання громадян чеської та словацької національностей. Масова еміграція словаків в останні роки призвела до помітного скорочення членів товариства та його

кількість зменшується внаслідок еміграції до Німеччини. Філії товариства функціонують у Ковелі, Іваничах. Національно-культурне спрямування об'єднання реалізується в низці заходів, які проводяться під його опікою. Це організація вивчення німецької мови, вечорів, робота гуртка

Відкриття пам'ятника чехам, які до 1947 р. проживали у с.Боратин Луцького р-ну, а також меморіальної дошки на місцевій церкві, приміщення якої було у свій час збудоване чехами

національних меншин Волині, при ньому працює аматорський вокально-хоровий колектив.

Представників волинських чехів у Празькому граді прийняв 13 травня 1991 р. Президент ЧСФР Вацлав Гавел. Під час цієї зустрічі було обговорено широкий спектр питань щодо перспективи повернення чехів та словаків, які мешкають в Україні, на батьківщину.

перереєстрації у 2000 р. лише як товариства чехів [12]. Сьогодні в ньому активно працює понад 80 осіб.

Вивчення чеської мови, збереження традицій і звичаїв, співпраця з чеськими організаціями України, підтримка зв'язків із колишніми волинянами чеської національності, вивчення історії, мистецтва й літератури етнічної меншини Волині, збереження пам'яток матеріальної та духовної культури, створених чехами у краї, зустрічі з відомими громадськими діячами етнічної батьківщини – такі основні напрями діяльності товариства. Так, 10 серпня 1997 р. у с.Боратин Луцького району в присутності численної делегації з Чеської Республіки відкрито пам'ятник чехам, які до 1947 р. проживали в населеному пункті, а також меморіальну дошку на місцевій церкві, приміщення якої у свій час було збудоване чехами.

Товариство бере активну участь у традиційних фестивалях чехів, які відбуваються у столиці нашої держави, фестивалях культур

Зміцнюється і постійно розвивається плідна співпраця товариства з Чеським посольством в Україні і Чеською національною радою. Від посольства товариство отримує значну допомогу навчальною та методичною літературою, аудіо- та відеокасетами, наочним обладнанням. За сприяння товариства в 1993 р. до обласного центру запрошено для викладацької роботи двох педагогів із Чехії, які проводили факультативні заняття з чеської мови у школах міста і в недільній чеській школі [5, 1].

Культурно-освітнє товариство "Матіце Волинська" згідно з міждержавною угодою про взаємопрацевлаштування між Україною і Чехією налагодило тісні контакти з Міністерством праці Чехії й окремими промисловими підприємствами цієї країни та спільно з Луцьким міським центром зайнятості населення направило на роботу в Чехію в 1996 р. – 25, 1997 – 200, 1999 – 147 осіб [7, 6; 9, 3; 11, 8].

Упродовж дев'яти років активно функціонує в області Товариство польської культури імені Єви Фелінської (його установча конференція відбулася 29 вересня 1991 р.). Понад 230 членів воно об'єднує в краї, і з них більше половини – у Луцьку. Окрім обласного центру, осередки товариства функціонують у містах Ковелі, Володимирі-Волинському,

На відкритті виставки "Волинь — повернути із забуття". Крайній зліва — голова товариства ім.Єви Фелінської О.Ролінгер

Камені-Каширському, Любешові, Рожищах, Берестечку, селищах Маневичі, Затурці, Торчин, Олиці, Цумані, Голобах. Основну увагу тут зосереджують на культурно-освітній роботі. При товаристві двічі на тиждень проводить заняття польська школа, у якій мову вивчають понад 90 дітей. Створено й постійно поповнюється польськомовною літературою бібліотека з книжковим фондом понад 11 тис. примірників. За сприяння товариства молодь направляється на навчання в різнопрофільні освітні заклади Польщі.

Товариство проводить багато цікавих заходів – вечорів, конкурсів, зустрічей, спрямованих на відродження національних традицій та культури. Тут за високої активності членів відбуваються огляди колективів художньої

самодіяльності, проводяться заходи до Дня незалежності Польщі, Дня матері, організовується відзначення католицьких релігійних свят. У грудні 1998 р. з ініціативи товариства відбулося пошанування в області 200-річного ювілею Адама Міцкевича. Традиційними в обласному центрі стали Дні польської культури, які проводяться представниками польської громади.

Товариство польської культури взяло на себе ініціативу організації літнього відпочинку дітей. У 1997 р. оздоровчі табори були організовані товариством на території області в смт Цумань та Олика, у них відпочило 270 дітей [9, 2]. За час існування товариства понад 750 дітей не лише польської національності, але й дітей учасників ліквідації Чорнобильської катастрофи оздоровлено в Республіці Польща. Гуманітарна допомога, яка надходить з Польщі, розподіляється як серед поляків – членів товариства, так і серед малозабезпечених сімей, членів УТОГ, УТОС, Будинку престарілих, Будинку дитини. Одягом та медикаментами товариство допомагає Луцькій, Затурцівській, Головнянській школам-інтернатам, Луцькій центральній міській лікарні.

У 1999 р. у зв'язку з відокремленням частини членів в області зареєстровано ще одне Товариство польської культури – імені Тадеуша Костюшка (93 члени) [12]. Вокально-хорові колективи обох товариств беруть участь у міжнародних фестивалях, днях культури, концертах, хори духовної пісні – у богослужіннях не лише костелів Волині, а й Польщі. Хор духовної пісні товариства польської культури імені Єви Фелінської двічі (1997, 1999 рр.) виборював звання лауреата міжнародного конкурсу у м.Хелмі на краще виконання релігійних пісень, посівши почесне друге місце. А колектив "Жичене" ("Побажання") у 2001 р. став призером конкурсу колядок у м.Катовіце.

Характерною ознакою роботи товариств польської культури є широке залучення до відродження національної культури дітей. Саме тут створено й успішно виступає дитячий хоровий колектив "Яскулечки" ("Ластівочки"), який двічі ставав лауреатом міжнародного фестивалю поезії Марії Конопницької. Дитячий колектив товариства польської культури імені Тадеуша Костюшка в березні 1999 р. на конкурсі харцерської пісні у м.Любліні виборов третє місце, отримавши почесні нагороди.

Завдяки зусиллям Товариства імені Єви Фелінської у м.Луцьку організовано виставку довоєнних світлин краю "Волинь: вберегти від забуття", яку оглянуло тисячі лучан. У той же час виставку вишиванок "Квіти Волині" змогли побачити в Польщі.

Товариства входять до Федерації польських організацій в Україні, активно співпрацюють з рівненським та львівським обласними відділеннями, підтримують тісні зв'язки з Республікою Польща. 20-21 листопада 1999 р. в м.Луцьку відбувся III Всеукраїнський з'їзд (сеймик) національно-культурних організацій, які є членами Федерації польських організацій в Україні. На з'їзд прибуло 240 делегатів з усіх регіонів України, міст Києва та Севастополя, а також гості з Польщі – Генеральний консул РП у Львові П.Коновроцький, сенатор від Люблінського воєводства, заступник голови сенатської комісії з питань еміграції поляків за кордоном С.Гогач, посол сейму від Люблінського воєводства П.Міщук, представники польського урядового фонду допомоги полякам на Сході. Причиною обрання обласного центру місцем проведення звітно-виборної зустрічі стала тісна співпраця польської громади Волині з місцевою владою. Багато в області зроблено для наукового вивчення проблем українсько-польських взаємин. Уже традиційними тут стали щорічні міжнародні наукові семінари "Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни", робота яких була започаткована в березні 1996 р.

Слід також відзначити, що в останні роки в області відбувається відродження католицької церкви. Після більш ніж тридцятирічної перерви, 27 вересня 1990 р. відновилися богослужіння в костелі Св. Петра і Павла м.Луцька. Діяльність костелів відновлена й у містах Ковелі, Володимирі-Волинському, Камені-Каширському, Рожищах, Любомлі, Ківерцях, смт Любешові, Олиці, Цумані, Маневичах, Колки Маневицького р-ну, с.Сокіл Рожищанського р-ну, с.Мельниці Ковельського р-ну, с.Затурці Локачинського р-ну [7, 6]. На Волині в травні 1998 р. засновано Луцьку римо-католицьку дієцезію. Перебуваючи у краї з приводу інтронізації ординарія новоствореної дієцезії Маркіяна Трофим'яка, маршалок польського сенату Аліція Гжесков'як висловила "втішність станом поляків на Волині" [1]. За підтримки обласної адміністрації прихильники римо-католицької церкви на Волині отримали можливість здійснювати паломництво в Польщу, в тому числі для зустрічі з головою цієї церкви – папою Іоаном-Павлом II.

Управлінням юстиції у Волинській області 31 січня 1997 р. зареєстровано об'єднання найбільш численної національної меншини краю – "Російської общини Волині". У 1999 р. започаткувало роботу обласне відділення "Руського руху України". За час існування на Волині

Волинське об'єднання російської общини

громадськими організаціями чимало зроблено в напрямку згуртування зусиль росіян для збереження національної культури. В основу роботи об'єднань покладено співпрацю з ветеранськими організаціями учасників Другої світової війни та Збройних сил.

За сприяння російської общини у Волинському краєзнавчому музеї відбувся творчий вечір родини Сметаніних, вечір російського романсу. У велике свято національної культури перетворилися урочисті заходи, які пройшли на початку червня 1999 р. в м.Луцьку та районних центрах з нагоди 200-річчя від дня народження О.С.Пушкіна. Делегація "Російської общини Волині" взяла участь в урочистостях на батьківщині великого російського поета.

Традиційними в товариствах стали заходи з відзначення національних і релігійних свят, зустрічі з відомими громадськими та культурними діячами етнічної батьківщини. Об'єднання росіян на Волині взяли шефство над єдиною в області Луцькою ЗОШ №5 з російською мовою навчання. Ними налагоджено тісні контакти з місцевою адміністрацією, культурно-освітніми закладами Воронежської й Белгородської областей Росії. При товариствах створено змішані вокально-

Російський рух України на Волині

хорові, дитячий хорівий, танцювальний колективи, функціонує група художньої гімнастики.

15 грудня 2000 р. пройшли реєстрацію й розпочали діяльність в області ще два національно-культурних товариства – Білоруське товариство Волині і Волинське відділення Конгресу азербайджанців України.

Для координації діяльності національних культурно-освітніх товариств, сприяння їх роботі відповідно до Указу Президента України про створення при Кабінеті Міністрів Міністерства у справах національностей, міграції та культур у грудні 1994 р. у Волинській облдержадміністрації створено відділ національностей, міграції та релігійних організацій [5, 1]. Відповідний комітет розпочав діяльність при Волинській обласній раді. Місцева влада спрямувала зусилля на підтримку процесів національного відродження, акцентуючи увагу на тому, що національно-культурні товариства покликані відіграти важливу роль у налагодженні міжнародних зв'язків та в утвердженні престижу України на міжнародній арені.

На підтримку діяльності товариств з метою донесення до громадськості області інформації про їх досягнення і проблеми започатковано проведення "круглих столів", робота яких знаходить висвітлення на сторінках обласних газет, радіо й телебаченні. За підсумками "круглого столу", який відбувся 16 лютого 1995 р., була досягнута домовленість із Луцьким міським відділом культури про надання допомоги колективам художньої самодіяльності національних меншин провідними фахівцями, а з Волинським державним телебаченням – про періодичне залучення заходів громадських об'єднань до місцевих програм [6, 1].

З 1996 р. традиційними стали наради-семінари з головами культурно-освітніх товариств, їх заступниками та членами керівних органів, які проводяться відділом міграції та національностей двічі в рік, зустрічі лідерів національних об'єднань із головою обласної державної адміністрації Б.П.Клімчуком. На них глибоко аналізуються проблеми й потреби, стан роботи цих громадських організацій, здійснюється обмін досвідом з питань відродження національних культур, намічаються шляхи активізації національної життєдіяльності етнічних груп.

Представники етнічних меншин області взяли активну участь у підготовці та проведенні виборів до Верховної Ради України й місцевих рад. 35 осіб

обрано депутатами обласної, районних, міських, селищних та сільських рад, із них 23 росіянина, 3 білоруси, 2 поляки, 2 вірмени, 5 представників інших національностей [11, 6].

У рамках Всеукраїнського огляду народної творчості 30 квітня 1999 р. вперше на Волині відбувся День культури національних меншин. Зі своїм творчим доробком на ньому виступили два хорових, два танцювальних колективи, три вокальні групи, окремі виконавці. Кращі з них були відзначені головою облдержадміністрації грошовими преміями, дипломами й подяками управління культури. II Фестиваль культур національних меншин області відбувся 17 грудня 2000 р. У його проведенні взяло участь сім товариств національних меншин (172 учасники).

Практична робота товариств національних меншин знаходить всебічну підтримку з боку громадськості області, облдержадміністрації. При Волинському обласному краєзнавчому музеї організовано постійно діючу пересувну фотовиставку "Національні меншини Волині: історія і сучасність". Експозиції Любомльського краєзнавчого, Володимир-Волинського, Ковельського, Торчинського історичних музеїв поповнилися матеріалами з історичної спадщини етнічних груп. Волинське обласне радіо започаткувало цикл передач "Україна – наша Батьківщина". На обласному телебаченні 4,5% річного годинного ефіру здійснюється російською, 0,5% – польською мовами. В області функціонує одна школа (№5 м.Луцька) та класи (у ЗОШ №3 м.Володимира-Волинського, №1 м.Ковеля, №1 м.Нововолинська) з російською мовою навчання, які охоплюють 1129 учнів (0,7% від загальної кількості). Понад тисячу дітей краю вивчають поряд із рідною українською й польську мову [12].

29 березня 1999 р. голова облдержадміністрації Б.П.Клімчук підписав розпорядження №213 "Про комплексні заходи щодо розвитку культур національних меншин області на період до 2001 р." На виконання цих заходів з обласного бюджету виділено в 1999 р. 1100 грн. За підтримки органів влади представники етнічних громад змогли взяти участь 27-28 вересня 1999 р. у II Всеукраїнському міжнаціональному конгресі в м.Києві.

Важливим кроком обласної адміністрації на шляху розв'язання проблем національних меншин стало передання в жовтні 2000 р. релігійній громаді

прогресивного іудаїзму та товариству єврейської культури будівлі в м.Луцьку по вул. Б.Хмельницького. Приміщення в ній було надано ще трьом товариствам національних меншин, і проводиться робота зі створення в цьому будинку Центру культури національних меншин області.

Відповідно до Указу Президента України, яким затверджено Положення про Раду представників громадських організацій національних меншин України (22 липня 2000 р.), на Волині розпорядженням голови облдержадміністрації Б.П.Клімчука (№645 від 15 грудня 2000 р.) утворено Міжвідомчу координаційну раду з питань національних меншин та міжнаціональних відносин. На неї покладається завдання вирішення в області проблем етнічних меншин та міжнаціональних відносин, координації в цій сфері діяльності об'єднань національних меншин, відомств та місцевих органів виконавчої влади. Рада визнана постійно чинним дорадчим органом.

Серед національних проблем, які перебувають у центрі постійної уваги громадськості області, місцевої влади, є утвердження української мови як державної, забезпечення її всебічного розвитку. Співвідношення мови й національної приналежності є важливим показником характеру розвитку етномовних процесів. Волинь, як і Південно-Західний регіон України в цілому, помітно відрізняється за цим показником від південних і східних промислових областей держави [4, 65], оскільки знання української мови під час перепису 1989 р. підтвердило 97,4% її мешканців [14, 145]. У краї з усіх українців 99,4% вважають українську мову рідною.

Таблиця 1

Рівень знань української та рідної мови жителями Волині

Національність	Всього населення (осіб)	У тому числі з мовою (%)		
		своєї національності	українською	російською
Українці	1 001 329	99,4	-	0,6
Росіяни	46 900	94,1	5,8	-
Білоруси	5 184	45	20	35
Поляки	1 164	17	63	20
Євреї	740	10	8	82
Молдавани	369	54	22	23

Разом з тим, негативні наслідки політики русифікації даються взнаки. За науково обґрунтованими підрахунками дослідника І.Мельника, у вжитку населення краю частка української мови є помітно меншою (75,6%) [2, 50]. Показовим є й той факт, що понад 50% українців, які назвали російську мову рідною, проживають у Луцьку, а решта – у Ковелі, Володимирі-Волинському, Нововолинську. Російська мова є засобом спілкування абсолютної більшості представників російської та єврейської національностей. Значною проблемою залишається використання багатьма волинянами суржику в побутовому спілкуванні.

Тому в області постійно реалізовувалася низка заходів щодо активізації роботи, пов'язаної з виконанням ст.10 Конституції України, "Державної програми розвитку української мови та інших національних мов в Україні на період до 2000 р." Розпорядженням голови облдержадміністрації Б.П.Клімчука (від 19 вересня 2000 р.) ухвалено план заходів щодо всебічного розвитку й функціонування української мови в області на період до 2002 р.

У незалежній Україні вперше за багато років відкрилися широкі можливості для здійснення такого пріоритету етнополітики, як налагодження розширення співробітництва із зарубіжними українцями. Перший всесвітній форум українців, який відбувся в серпні 1992 р. в Києві, став важливим кроком у співпраці світового українства, його єднанні навколо ідеї державності України. Підтвердження статтею 12 Конституції значимості української діаспори як об'єкту державної етнополітики, а також затвердження Кабінетом Міністрів України (січень 1996 р.) Державної програми "Українська діаспора на період до 2000 р." помітно активізувало духовно-культурне співробітництво регіонів із діаспорою.

Найбільш плідна робота у Волинській області була налагоджена з українськими громадами Республіки Білорусь та Польщі. За підтримки українців Польщі й Білорусі поглибилося гуманітарне співробітництво органів самоврядування Волині з відповідними органами влади її прикордонних сусідів. Особливо активних форм воно набуло між Луцьком і Ольштином, Ковелем і Холмом, Володимиром-Волинським і Замостям, з українськими громадами міст Бреста і Кобрини. Місцевими органами влади Холмського і Замостського воєводств РП та Волині підписані двосторонні угоди щодо гуманітарного співробітництва.

Українським громадам Польщі та Білорусі надається допомога в комплектуванні бібліотек дитячою літературою, підручниками з української мови, історії та географії, проведенні Днів української культури, Шевченківських свят, зокрема Союзу українців Підляшшя – у проведенні фестивалів "Музичні діалоги над Бугом" та фестивалю української культури "Підляська осінь". Традиційними стали для українських громад сусідніх держав прес-конференції, "круглі столи" за участю гостей із Волині з питань популяризації української культури й мистецтва, обмінні концерти дитячих та аматорських колективів з нагоди національних і релігійних свят.

Українські колективи з-за кордону є постійними гостями волинських фестивалів "Берегиня", "Волинські візерунки", "Калинова сопілка", Днів незалежності України. За участю колективів народної творчості прикордонних районів Волинської та Брестської областей започатковано проведення з 1999 р. фольклорного фестивалю "Коліно".

Завдяки підтримці обласного управління у справах преси та інформації, редакції газети "Волинь" регулярним став вихід у Білорусі газети українців "Берестейський край". Здійснюється передплата періодичних видань України і краю для українців Білорусі й Польщі. З творчістю українських авторів сусідньої держави волиняни мають можливість ознайомлюватися на сторінках альманаху "Світязь".

Проблема української діаспори висвітлюється в періодичній пресі області, на Волинському державному телебаченні та радіо в циклі передач "Українці поза Україною".

Для налагодження контактів молоді Волині з українською молоддю діаспори в березні-листопаді 1998 р. в області проведено акцію "Молодь Волині пише молоді світу". Обласні відділення товариств "Україна-світ", "Просвіта", "Холмщина" організували у 2000 р. молодіжні акції "Молодь Волині – українській молоді світу", "Гілка мого роду", спрямовані на вивчення юнаками й дівчатами життя української діаспори.

Помітною подією для Волині стало проведення в м.Луцьку (2000 р.) III світового конгресу холмщаків, на який в область прибули делегати з усіх континентів.

Українським громадам сусідніх воєводств РП надається допомога у реставрації, відкритті православних церков, упорядкуванні цивільних цвинтарів та поховань жертв війни, політичних репресій і національно-

визвольних змагань. Так, у червні 2000 р. в с.Шиховичі, що на Грубешівщині (Польща), за підтримки облдержадміністрації відновлено український цвинтар та побудовано меморіал воюючим УПА, що полягли тут у післявоєнні роки, захищаючи українців під час проведення операції "Вісла".

Громадськими організаціями, крайанами підтримуються тісні зв'язки з волинянами-українцями, яких доля розкидала по багатьох країнах світу.

Таким чином, завдяки виваженому впровадженню у краї державної національної політики етнополітична ситуація на Волині була й залишається стабільною, характеризується взаєморозумінням між представниками різних національностей. Поряд із конституюванням української нації як державотворчої, відбувається утвердження національних меншин як сталих структурних компонентів українського суспільства та активне залучення їх у державотворчі процеси, розширюється співробітництво із зарубіжними українцями.

1. Віче. – 1998. – 21 трав.
2. Мельник І. Національний склад населення та мовна ситуація в Україні // Державність. – 1992. – №2. – С.44-50.
3. Народна трибуна. – 1991. – 20 берез.
4. Наулко В.І. Хто і відколи живе в Україні. – К., 1998. – 79 с.
5. Поточний архів ОДА. Інформації Міністерству України у справах національностей, міграції та культів про міграційну ситуацію, діяльність товариств національних меншин в області за 1994 р.
6. Поточний архів ОДА. Інформації Міністерству України у справах національностей, міграції та культів про діяльність громадських об'єднань національних меншин та ін. за 1995 р.
7. Поточний архів ОДА. Річний інформаційний звіт про міграційну ситуацію, надання статусу біженця, діяльність товариств національних меншин за 1996 р.
8. Поточний архів ОДА. Інформації Міністерству України у справах національностей та міграції про стан нелегальної еміграції, біженців, діяльність культурно-освітніх товариств національних меншин та ін. в 1996 р.
9. Поточний архів ОДА. Інформації про діяльність товариств національних меншин за 1997 р.
10. Поточний архів ОДА. Інформація і довідка про діяльність товариств національних меншин, стан національних стосунків на Волині, українську діаспору Білорусі, Польщі за 1997 р.

11. Поточний архів ОДА. Інформації облдержадміністрації про роботу міграційної служби області, про розвиток української мови, міграційну ситуацію та ін. в 1999 р.
12. Поточний архів ОДА. Інформація про діяльність культурно-освітніх товариств національних меншин Волинської області за 2000 р.
13. Репортер. — 1991. — 25 січ.
14. Чисельність і склад населення Волинської області за статтю, віком, перебуванням у шлюбі, рівнем освіти, національністю і рідною мовою, чисельністю сімей (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). — Луцьк, 1990. — С.139-149.